

Живко ЂУРКОВИЋ*

ИНДИКАТОРИ ЗЛА У ЛАЛИЋЕВУ ДНЕВНИКУ ПРУТОМ ПО ВОДИ

Иако Лалићев дневник „Прутом по води”¹, строго узев, не припада умјетности ријечи, он је суштински укључује, али и надилази. Укључује је извршним пасајима прозе и поезије, како сопственим тако и од других писаца од најстаријих времена до краја прошлог вијека. Уз то, у њему се препознаје главни јунак, који за тридесет и три године функционише као неко сабирно сочиво, у коме се профилише не само лична судбина већ и удес историје и човјека уопште на најширим релацијама њихова битисања. А по својој свеобухватности дневник је оригиналан спој умјетничких назнака и разноликих интердисциплинарних сазнања, личних искустава и промишљања. Он је и незобилазан увид у Лалићеве поетичке оријентире, затим умјетничке правце и књижевне покрете двадесетог вијека.

Свакако, у тако широком дијапазону трагалаштва, неминовно је узето у обзир и зло, као један од пресудних чинилаца трагике човјека и друштва. Осврти на зло се двојачко манифестују: или се говори о одређеним индикаторима зла, који га имлиците или експлиците наговјештавају, или је оно обзнањено у свој својој непосредности и очигледности.

Указаћемо на неке од тих индикатора.

Страх је један од индикативних показатеља зла коме је посвећена велика пажња. Наиме, Лалић страх сагледава као биолошки и као друштвени феномен, чије посљедице најчешће воде ка злу. О поријеклу страха писац каже: „Сви ми имамо, поред других, и струну страха негдје у души, кад та струна једном или двапут успјешно одјекне, кад се допринесе илу-

* Проф. др Живко Ђурковић, Филозофски факултет, Никшић

¹ Михаило Лалић: *Прућом по води*, Дневник, Нови Сад, 1992. Наведени цитати биће узети из овог издања и назначени на крају бројем странице, у загради.

зији да је њеном будношћу опсност већ изиграна – наводи се она послије, на додатну будност одјекује унапријед, не само на стварну опасност но и на саме слике опасности, кад постаје нешто као условни рефлекс и тиме деформше не само психичку него понекад и физичку конституцију човјека” (160). И наравно, како писац назначује, као посљедица тога, човјек постаје кукавица, а кукавичлук може да води директно у зло чињење.

С обзиром на овакву биолошку изворност страха, Лалић је упозорио на још један биолошки феномен – феномен грабежи, за који држи да у својој основи садржи страх, како каже, од „постеље, старости и дугог боловања”. И Лалић овако резонује о људима: „Кад би имали сигурно средство да се тога курталишу, да лагано и мирно умру, било би мање страха, мање грабежи, тврдичлука, гомилања и поганства” (272).

О учинку страха и његова производа – кукавичлука, писац је своја разматрања усмјерио и на шире друштвене релације. На једном месту каже: „Страх од сиромаштва типичан за припаднике и пришипетље средње класе – осјећа се ниско, чак ниже од других врста кукавичлука. Издадаван и многострук, тај страх вуче у себи сјемена и квасца наследних брига, зебњи, стрепње непрестане која расте, нагони да закопа кост, да се сакрије гдје је закопана, злослутних других страховања, бојазни од сваког ко нешто тражи. Ширећи маглу неспокојства, тај скуп страхова, даје повода за пороке, изазива грамзивост и прождрљивост, шкртарење, патолошко гомилање, ситне преваре и велике крађе” (382). Према мишљењу Лалића, страхови доводе до самоубистава, убистава, сукоба и ратова. Они су превага злу и обезличењу човјека и помахниталости друштвених процеса. Он вјерује да кад би се људи могли ослободити страхова, оних који доводе до судара, можда би било оствариво, како каже, „Царство Слободе које нам је обећано” (383).

Описао је Лалић у неколико наврата и сопствена страховања, која су га нарочито прогањала у сновима, налазећи и за њих оправдање у чињењима да „природа нема апотекарску вагу, нема кашичицу којом би нам одмјерила колико жучи а колико меда” (343). Извјесно, писац је учовао и позитивне учинке страха – одвраћање од злих мисли и злих дјела, кајање и сл. Окупиран страхом Лалић није увијек налазио смјелости да реагује онако како се осјећао. Дневник је управо врста исповијести о ономе што писац није могао или није хтио да на друге начине реагује, те да покаже разнолике учинке страха, било негативне, било позитивне. Навео је, чак, и један комичан обичај у неком мароканском племену, гдје мушкарци дозвољавају женама да прве ручају, из страха да их из изладњелих очију не посматрају ако би прво они ручавали. И закључује: „Ето, и страх је за нешто добар” (172).

Поред страха, Лалић је именовано још низ индикатора зла, попут мржње, егоизма, власти, новца. И мржњу је посматрао и са биолошке и са друштвене тачке гледишта. Помно тражећи узроке распада социјализма у бившој Југославији, на једном јесту је закључио: „Мало је земаља са тако много мржње као што је наша” (114). Он је то уочио и записао још 1969. године када се истрајно говорило о братству и јединству. Нарочито га је иритирала она мржња која се испољавала на књижевном плану, па тим поводом каже: „Мржње начелне или неначелне, класне, расне, вјерске, жучне и погане има код нас и кад је ријеч о књижевности, која приказује живот наших друштвених слојева, људи из народа који живе од свога рада” (267). Сматра да хајку на такве писце воде они који су се удружили са комунистима „из салона и мерцедеса”, а који не знају шта је књига и књижевност. Уочавао је патолошку мржњу међу неким народима, нарочито Хрвата према Србима, мржњу између реалиста и модерниста на плану књижевности и других умјетности, те је указивао и на низ других облика мржње. Као и страх, сматрао је да је и мржња, будући и биолошка и друштвена појава, једна од трајних детерминанти човјека и друштва.

Није пропустио прилику да се осврне и на своје младалачке мржње према неким из родбине, наводећи да су оне биле пролазне, за разлику од љубави које никада није заборавио. Тиме је имплиците указао на једини снажни фактор супротстављања мржњи, а то је љубав.

Егоизам, мазохизам и уски национализам за Лалића су такође моћни индикатори зла. За шовинисте каже да је сваки од њих мали посједник: спреман да чини зла из страха да ће му то неко узети или из жеље да прибављено на рачун других стално увећава. Покушао је да садо-мазохизам и биолошки објасни, кад каже: „Можда су ратови, па и племенске подјеле и чарке које к њима воде – неизбежне зато што нагомилани садо-мазохизам мора повремено да експлодира, јер је то нека врста устајалог и већ затвореног електрицитета” (408). И даље: „У вријеме привидног мира, садизам као да спава. Показује се само у неком степену, пригушен и маскиран симболиком пољубаца, загрљаја и угриза испод којих изгледа безазлен. Не треба му вјеровати: његово тињање је под пепелом припрема за велике штете и подмукле обрачуне, грлене дрекавце, препредене прождрљивце, хистериче властољупце, који ни сами не знају, не слуте шта су у стању да направе ако се нађе ко да их подстакне, ако нађу отворена врата и слободне степенице” (448).

Сликовито представљање ових биолошких и друштвених фактора, који су, свакако, чиниоци зла, писац је пројцирао и на стварност пропасти социјализма, па каже: „Бранили смо се од искушења, као што се бранимо од нечастивог, понављајући магичну формулу: Пролетаријат је гро-

бар капитализма. При томе нијесмо ни помишљали да није баш велика част бити гробар и то „без промјене докле је крајине”, а крајине то јест рата биће изгледа докле је човјека. Заборавили смо да припадник пролетаријата носи у себи исти општељудски закон или нагон: жељу за промјеном, егоизам, вољу моћи јачу од воље давања... Краће речено: све наше подухвате од почетка пратило је распадање, раслојавање, буржоазирање. Свуда је извјестан број, ‘гробара капитализма’, успијевао да се прокријумчари у гробаре утопизма – то је онај Наполеонов наредник са маршалском палицом у телећаку” (437). Из дана у дан, из године у годину, Лалић је пратио пропадање социјализма у ондашњој Југославији и назначаво убједљиве разлоге тога пропадања. Описане чиниоце деформације социјализма сматрао је индикаторима зла, а Голи оток је био непримјерена инкарнација зла.

Приказујући и иронишући рушитеље социјализма, Лалић је понајприје имао у виду власт – социјалистичку, капиталистичку, на крају, сваку власт у историји, која је узрочник сукоба, ратова, једном ријечју, битни чинилац зла. А моћна полуга власти, поред других, је новац, према коме је овај писац, као носиоцу стравичне моћи, имао велику аверзију. У овом смислу каже: „Борба против свемоћи новца – хришћанска, егалистичка, комунистичка – као да се током времена затупила, изокренула и постала контра продуктивна” (199). Вјероватно због тога није волио злато, јер „му име слути на зло”, па то повезује и са трагиком једног свог далеког претка (323).

Чињеница да Лалић никада није одрекао комунистичке идеје, уопште није утицала да Карла Маркса назове, и поред његових сјајних анализа класичног капитализма, посљедњим великим утопистом, управо због чињенице што није узео у обзир биолошку суштину човјека, ма којем друштвеном сталежу човјек припадао, односно његову грамзиву природу и као појединца и као друштвеног чиниоца.

У проматрању зла, Лалић се позива на мисао Светог Августина, који је тврдио да зло не постоји, пошто га добри Бог није могао створити, да би томе хришћанском мислиоцу супротставио своју искуствену спознају – да добро не постоји, осим као варка, илузија, фатаморгана, будући да га Ђаво није могао створити. На другом мјесту писац развија ту мисао, не да покаже свој атеизам, већ да назначи чињенично стање историје: „Нема светаца па и Бога, већ би се одали да су негдје постојали. Остао је само Ђаво – доказује се сваког дана, не може се уздржати да не избрише што је написао, да не попљује што је волио и не поруши што је направио”. Још га Лалић назива рушилачким демоном, држећи да је демон у ствари пседоним зла.

Очигледно, читава ова ђаволска симболика у ствари се односи на човјека, на друштвене процесе и потресе, у којој је имплицирана пишчева жудња за очовјечењем човјека и друштва, али и опсједнутост бојазношћу да човјечанство не стреми у том хуманистичком смјеру, а да су биолошка суштина човјека и „блесаво клатно историје” очигледни докази за то. Докази о неуништивности зла.

Иако је Лалић на једном мјесту изнио став да развитак цивилизације нема ништа заједничко са хармонијом, сама чињеница да признаје компоненту зла као препознатљиви показатељ цивилизацијског кретања и да природа или ти Бог успоставља нужну равнотежу у томе кретању, упућује на одређену врсту хармоничности, без обзира на то што он развитак поима као понављање истог. Разумљиво, тиме је ово Лалићево трагалаштво на фону свих оних мисаоних и умјетничких напора, који су настали и настоје да се одгонетне и зло и добро и укаже на њихову непрестану борбу за превласт и у човјеку и у друштву у цјелини. Чак је ту хармоничност јасно експлицирао када је у питању душа и тијело. Он каже: „Није ли наша душа једна обухватнија телефотографија и телекомуникација тијела са свемиром... Она не мора у свему да зависи од тијела, иако њиме влада... Душа треба да је живо коло или низ живих кола који одржавају склад унутрашњих органа и спољног свијета (149). На сличан начин је разумијевао и однос добра и зла и опет је то поимање у складу са Његошевим схватањем ових феномена као и са схватањима других умјетничких стваралаца и мислилаца. Али страх од рушилачке снаге зла у процесима друштвеног развитка није га напуштао.

Истрајни дневничарски записи, све до пред крај Лалићевог живота, показују да су се код њега ти страхови о силини зла увећавали, те да је под сумњу стављао и могућности књижевности и уопште умјетности да се, са своје стране, љепотом и умјетничком истином, супротставе злу, па у епилогу овога дјела и експлицира да је његово трагање у ствари одгонетање да ли се ради о привиду понављања истог или одређеним законитостима по којима се све креће и усмјерава. Али сама чињеница да је све до краја живота стварао успјела умјетничка дјела, у којима је профилисано и зло и добро, рјечито указује на његову неодржivu потребу да, разобличујући зло, допринесе борби за његово сузбијање, пошто није могуће и његово уништење ни у човјеку ни у друштву.

Živko ĐURKOVIĆ

THE INDICATORS OF EVIL IN THE LALIĆ'S *PRUTOM PO VODI**Summary*

In his diary „Prutom po vodi”, Mihailo Lalić has explicitly stated the holders of evil, like: fear, hatred, egoism, sado-masochism, ruling, power. He stated a series of striking examples from his personal experience and from the literature – how those indicators of evil are being manifested both as biological and social factors.

In several places in his work, Lalić also talked directly about the evil. He was torn apart by doubt whether it is possible for the good to win over evil and what are the possibilities of literature and other arts in the opposition to this antihumane phenomenon both in the mankind and society in general.